

УДК 2–52:39(477.54/62)"195"

Віталій Іванчишен
(Київ)

ПРАКТИКИ «ПЕРЕМІЩЕННЯ» САКРАЛЬНИХ ЛОКУСІВ ЯК СПОСІБ РУЙНУВАННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ СЛОБОЖАН У СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено питанню збереження символічного простору жителів Слобідської України в середині ХХ ст. Показано руйнівний вплив радянської пропагандистської політики щодо сакральних об'єктів слобожан у досліджуваний період.

Ключові слова: символічний простір, Слобідська Україна, радянський період.

Статья посвящена вопросу сохранения символического пространства жителей Слободской Украины в середине ХХ в. Показано разрушительное воздействие советской пропагандистской политики касательно сакральных объектов слобожан в исследуемый период.

Ключевые слова: символическое пространство, Слободская Украина, советский период.

The article is dedicated to the preservation issue of the Slobidska Ukraine inhabitants symbolic space in the middle of the XX century. The destructive influence of the Soviet propaganda policy on the sacral objects of Slobozhanshchyna region in the investigated period is shown.

Keywords: symbolic space, Slobidska Ukraine, the Soviet period.

Варто почати словами визначного вченого ХХ ст. Ф. Броделя, який писав: «Нація може існувати лише за рахунок нескінченних пошуків себе, перетворення себе у сенсі логічної еволюції, непохитного опору іншим, ототожнення з найкращим, суттєвим у собі, послідовного упізнання себе у знакових образах, пароллях, відомих утаємниченим (чи була це еліта, чи все населення країни)» [3, с. 13]. І хоча Ф. Бродель здійснив спробу аналізу французької ідентичності, його слова суголосні сучасним завданням новітнього творення української нації. Учений відзначив неабияку роль у цьому процесі життєвого простору, який проявляє здобутки та поразки в історичній ретроспективі. На жаль, в українській науковій традиції проблеми як національного, так і етнокультурного простору – недостатньо вивчені, що зумовлює актуальність нашої розвідки.

В умовах сучасних суспільно-політичних викликів і соціокультурних реалій актуальною потребою є переосмислення радянського минулого, що передбачає пошук механізмів ретрансляції та актуалізації культурної пам'яті, трансформованої внаслідок реалізації радянських пропагандистських акцій та кампаній. Одним з напрямів такої політики стало руйнування сакрального простору українців, маркованого символічними знаками й

пам'ятками, різними за призначенням та функціями.

Система засобів радянської пропагандистської машини не тільки охоплювала карально-репресивні заходи, але й мала у своєму арсеналі осмислені ідеологічні дії, спрямовані на руйнування традиційних етнокультур, у рамках утілення концепції формування «єдиного радянського народу», чи *homosovetikus*. Нерідко такі дії були продиктовані трагічними історичними та суспільними подіями – економічною розрухою, панікою чи тимчасовим нерозумінням наявної ситуації жителями. До таких, зокрема, можна зарахувати кампанію з нищення сакральних пам'яток та місць пам'яті на деокупованих територіях, яку невідкладно реалізовували «активісти» відразу після військових баталій наприкінці та після Другої світової війни.

Зауважимо, що в подібних напрацюваннях з обраної тематики дослідницька увага прикута до подій і явищ, пов'язаних зі зміною простору життєдіяльності родини, громади чи спільноти. Здебільшого дослідники крізь призму міграційних практик і депортацій розглядали питання трансформації ідентичності, етнокультури, збереження мови людей у нових життєвих умовах. У нашій розвідці було використано праці Ф. Броделя, який здійснив спробу проаналізувати творення

ідентичності французів крізь призму характеристики національного простору [3]. Американська дослідниця С. Бойм присвятила свою працю проблемі радянських місць пам'яті [2]. Важливим кроком у вивченні культурного ландшафту українців стало започаткування дослідницького проекту «Антропологія простору», зокрема видання його першого тому. У книзі вміщено розвідки вчених різних наукових дисциплін, що присвячені вивченню термінологічного апарату, проблем міграції українських містян та селян, аналізу культурного ландшафту міста Києва та його околиць [1]. Джерельну базу дослідження склали польові етнографічні матеріали автора, що були зібрані в ході експедиційного виїзду в жовтні 2016 року.

Метою нашої розвідки є спроба проаналізувати зміну локації об'єктів звичного простору в уявленнях жителів Слобідської України, показати ознаки його статичності, непорушності й ролі як місця, у якому закодовані образи, знання та досвід попередніх поколінь.

Протягом 1940–1960-х років радянська влада проводила цілеспрямовану кампанію впровадження «символічного вакууму» всупереч традиційним уявленням про організацію сакрального простору. Інструментами такої кампанії стало творення й ідеологічне обґрунтування та запровадження «нової» системи пам'ятних місць, основи якої і нині спостерігаються в комемораційних практиках українців.

Символічний простір можна розглядати як певну структуровану систему зв'язків, у якій кожний елемент відіграє свою роль, має визначене місце. Така система організації простору, за Ф. Броделем, утілюється на національному, регіональному та локальному рівнях [3]. Якщо взяти до уваги те, що на локальному рівні її можна розглядати крізь призму одного населеного пункту, можемо міркувати, що існує певний перелік основних та додаткових сакральних об'єктів, які формують символічний простір. Зазвичай ця система була сталою, і будь-які зміни в ній призводили до її видозміни чи руйнування.

Характеризуючи перелік основних об'єктів сакрального простору локального рівня, відзначимо, що вони є необхідними для громади, оскільки без них припиняється звична або навіть усталена життєдіяльність мешканців населеного

пункту в духовно-сакральному вимірі. До основних об'єктів зараховуємо будівлю церкви, кладовище та житлові споруди мешканців населених пунктів тощо. Так, житель смт Ков'яги Валківського району Харківської області В. Ганзій, розповідаючи про події життєвого шляху, наголошував на значимості батьківського і власного будинку: «Я в цій хаті родився, женився, в армію звідси йшов, жінку привів» (ГВА).

Додаткові локуси сакрального простору виникають і функціонують унаслідок певних історичних перипетій, суспільних подій місцевого значення, освячення окремих просторових об'єктів (криниць, полів тощо). Нерідко вони виникають на місцях «відновлення історичної справедливості». До них можемо зарахувати: хрести різного призначення (придорожні, пам'ятні, нерідко надмогильні, що набули пам'ятного для громади значення); будинки, у яких з огляду на історичні обставини тимчасово проводилися певні обрядові дії; місця трагічної загибелі представників громади; певні природні об'єкти (урочища, скелі, струмки), які міцно закріпилися в топонімічній традиції населеного пункту і слугували чи й досі слугують своєрідними орієнтирами просторової дислокації для мешканців певного населеного пункту. Зокрема, жителька с. Високопілля Валківського району Харківської області Олена Перець згадувала: «Дед мій помер у 33-му. А його брат був дуже багатий одно время, його так розкуркулили, що не осталось в нього ну нічого. І коли Терентій [дід О. Перець. – В. І.] умер, тільки його начали опускати в яму, як прибігають ці, сини цього Михайла, і кажуть: “Підожіть, не закидайте Терентія, дядька, ми счас батька принесем. Батько тоже з голоду вмер, а в нас нема за шо яму копати”. І вони в ряднині положили зверху, тепер на цьому місце, де цей похований, так долюю прийшло, стоїть хрест Голодомору. Якраз отут був похований мій дід. Як все ходила туди з мамою» (ПОІ).

На основі свідчень опитаних жителів Слобідської України можна вести мову про те, що одним з основних способів руйнування символічного простору була зміна локації сакральних об'єктів через «переміщення» просторових топосів зі звичного місця на тимчасове. Такі факти мали місце в процесі реалізації атеїстичної

доктрини середини ХХ ст. з огляду на заборону церкви як інституції й перешкоди щодо дотримання та проведення сімейних і календарних звичаїв та обрядів. Окрім цього, О. Перець згадувала: «В церкві, її перебили наполовину, в одній половині було зернохранилище. Забирали, а хранити десь нада, поки отпралять на Росію чи на Грузію, в церкві держали. А в другій половині там був прийом молока. Люди носили туди. І одного разу жінчина приймала, прийшла на роботу на Пасху, чує, а там “Христос Воскрес” співають. Ніде нікого, вона ж відкривала своїм ключом, заходи – ніде нікого нема. А співають ангели “Христос Воскрес”. Вона бросила все, сказала: “Я там більше не буду!” <...> Ходили, в лісах собиралися люди. Батюшка приходив в ліс. Лісничий в нас там вредний дядько, він заявляв, що каже: “В нас там собираються”. Великі ж налоги були на церкві. Не можна було хрестити» (ПОІ). Показовим з огляду на функціонування символічного простору є індивідуальний досвід родини Перців. Зокрема, О. Перець розповідала: «Мені й самій прийшлося хрестити. Старшу дочку я хрестила в 60-му році, чоловік був в армії [чоловік респондентки був прибічником радянсько-комуністичної доктрини. – В. І.]. А другу дочку, вона зараз головою сільської ради, він уже прийшов з армії, робив комбайнером, а я кинулася, думаю, поки він той – похрестю. Віднесла – похрестила. Прийшли додому, ну, бистренько перекусити, а тут Толік, поламався комбайн, він приходи, каже зразу: “А що це за зборище?”. А кум каже: “Та сходні Ілля, а в тебе жінка Ільїнічна”. Ми й зібрались. <...> Заходи свекруха, несе мою Светочку, я й хрест, щоб батько більше не знав. Заходи та й каже: “Тепер це наша! Тепер це наша!”. А він каже: “Шо, опять похрестили?!”» (ПОІ).

Не менш важливим напрямом ігнорування традиції маркування символічного простору з боку радянських ідеологів було «переміщення» об'єктів, які виступали орієнтирами для представників громади. Такі «переміщення» ставали невідворотними, утрачаючи свої функції в попередньо визначеному локусі, об'єкт утрачав своє змістове наповнення в контексті сакрального простору.

Отже, наукова розробка проблеми символічного простору українців актуальна, поступово зацікавлює дослідницькі студії. Функціонування традиції символічного простору в середині ХХ ст. є дієвим механізмом протидії радянської пропаганди й важливим уроком у контексті збереження ідентичності українців початку ХХІ ст.

Список інформантів

ГВА – Ганзій Володимир Агейович, 1958 р. н., житель смт Ков'яги Валківського р-ну Харківської обл. Записав В. Іванчишен 2016 р.

ПОІ – Перець Олена Іллівна, 1941 р. н., жителька с. Високопілля Валківського р-ну Харківської обл. Записав В. Іванчишен 2016 р.

Джерела та література

1. Антропология простору : зб. наук. пр. та матеріалів : у 4 т. / НДІ українознавства МОН України. Т. 1 : Культурний ландшафт Києва та околиць / [Брайченко О. Ю. та ін.] ; за наук. ред. д-ра іст. наук, проф. М. Гримич. – Київ : Дуліби, 2017. – 314 с.

2. *Бойм С.* Общие места. Мифология повседневной жизни / С. Бойм. – Москва : Новое литературное обозрение, 2002. – 320 с.

3. *Бродель Ф.* Идентичность Франции. Простір та історія / Ф. Бродель ; пер. з фр. С. Глухової. – Київ : Видавництво Жупанського, 2013. – Кн. 1. – 368 с.

SUMMARY

The topical necessity to change the comprehension of the Soviet past in the conditions of modern social, political challenges, social and cultural realities, expect the search of mechanisms to actualize the cultural memory, transformed as a result of the Soviet propaganda campaigns and actions. Destruction of the Ukrainians sacral space, marked with symbolical signs and monuments of different aims and functions has become one of the trends of such policy.

Soviet propaganda has used repressions and punitive measures as well as the considerable ideological actions, which purpose is to destroy traditional ethnical cultures, aiming to create the only Soviet people or *homo soveticus* to come true. Such things are dictated by tragic historical

and social events very often, in fact their implementers use the moment of economic devastation, panic or temporary misunderstanding of present situation by the inhabitants. Particularly speaking, the campaign of sacral monuments and memorials destruction on liberated territories can be related here. It is immediately realized by *active citizens* after military events.

The Soviet leaders have realized the purposeful campaign during 1940s–1960s in order to create *symbolical vacuum* contrary to traditional concepts of sacral space organization. Creation and ideological proving, introduction of memorials *new* system have become the instruments of such campaign. Its principles are available in the Ukrainians commemorative practices even nowadays.

Symbolical space can be considered as a certain structured system of connections, each element of which plays its own role, has its own place. Such system of sacral space, according to F. Brodel, is embodied on national, regional and local levels. Taking into consideration the fact, that such system contains one settlement, we may consider, that there is a certain list of main and additional sacral objects, which form symbolical space. As usual, such system is constant one and the changes cause its modification or destruction.

We have chosen Vysokopillia village in Slobozhanshchyna (Valky district, Kharkiv region) as an example of symbolical space system at the local level. The removing of space toposes from the usual place to the temporal one, taking into consideration the ban of church as an institution, the obstacles as to the family and calendar rituals and customs realization are used as the main way to destroy the symbolical space. According to the evidences of the region inhabitants, the removing of the objects, used to be the guides for the commune representatives is also an important trend to disregard the symbolical space marking traditions by Soviet ideologists. Such removings have become inevitable ones. Having lost its functions in previously determined locus, the object has lost its meaningful filling in the context of sacral space.

So, a scientific treatment of Ukrainian symbolical space issue is a topical ones nowadays. Gradually it becomes the subject of various studies. The sacral space functioning in the middle of the XX century is an efficient mechanism of the resistance to the Soviet propaganda and an important lesson in the context of Ukrainian identity preservation in the beginning of the XX century.

Keywords: symbolic space, Slobidska Ukraine, the Soviet period.